

Zpráva z výzkumu

Věk města aneb Kterak pozitivista ku kvalitativnímu vědění přišel

ECPR Summer School in Methodes and Techniques, Lublaň, Slovinsko, 7.–18. srpna 2006

Lucie Vidovičová

Začátkem srpna 2006 jsem se zúčastnila metodologického kurzu „Interpretativní metody“ pořádaného European Consortium for Political Research ve slovinské Lublani.¹ Kurz byl součástí nabídky celkem devíti metodologických témat přednášených mezinárodním profesorským sborem. Silně byla zastoupena témata kvantitativního zaměření: formální modelování, multivariační regresní analýza, analýza sítí, kvantitativní analýza textu s pomocí programu PC-ACE, design a analýza mezinárodních srovnávacích survey, systematické srovnávací metody. Expertní rozhovory, komparativní historický design a analýza *case study* patřily k těm méně strukturovaným přednášeným metodám. Vedle půldenních přednášek bylo do čtrnáctidenního programu zařazeno i pět večerních plenárních lekcí věnovaných jednotlivým přístupům, respektive diskusím o jejich paradigmatickém nesouladu. Metafora paradigmatické války mezi kvalitativními a „ne-kvalitativními“, strukturovanými a méně strukturovanými, otevřenými a formalizovanými metodami se tak více či méně otevřeně nesla celou letní školou.

Pracovní povinnosti jednoho kurzu (tj. cvičení a denní četba bohaté literatury, příprava na závěrečnou zkoušku nebo práci) v zásadě neumožňovaly souběžné absolvování dvou kurzů, přestože z pohledu rozvrhu by to možné bylo. Já jsem, stejně jako řada dalších kolegů, po dohodě s vyučujícím absolvovala vedle svých přednášek z interpretativní metodologie i náslechy v hodinách kurzu „Kvantitativní analýza textu“ prof. Roberta Franzosiho, autora knihy *From Words to Numbers: Narratives as Data* (2004, Cambridge: Cambridge UP). A právě tuto kombinaci kurzů hodnotím, kromě obligátního klišé získávání nových kontaktů, neformálních diskusí s kolegy z celého (západního) světa a velmi dobré organizace, jako jeden z největších přínosů této letní školy. Jak se totiž ukázalo, oba vyučující v mých kurzech přednášeli „dobrou vědu“. Nežřídka se stávalo, že Dvora Yanow uvedla v dopoledním vyučování o interpretativních metodách nějaký princip, který v odpolední hodině kvantitativní, počítačově asistované obsahové analýzy Roberto Franzosi zopakoval, a nebo naopak. Pro mne jako žačku sedící na obou židlích bylo zarážející, že tyto věty byly nežřídka, a to nejen v kurzech, ale i v plenár-

¹ Kurz byl vyučován Dvorou Yanow a Merlijnem van Hulstem (oba z Vrije Universiteit Amsterdam). Účast na kurzu mi byla umožněna díky záměru VÚPSV MPS 4577300901 a podpoře grantu GA ČR 403/06/1647.

ních přednáškách, proneseny s určitou mírou despektu či obav, že „ti druzí sociální vědci“ se na danou problematiku dívají jinak. Postupem času jsem se tak utvrzovala v dojmu, že ona příslovečná „válka metod“ je spíše konstrukcí než empirickým faktem. A o to více jsem byla překvapena zjištěním, že někteří z mých studentských kolegů ještě věří na čistou, objektivní sociální vědu. Ale asi platí intrigantní postřeh další z vyučujících Beate Littig, která v horečné a neutuchající diskusi o možnosti či nemožnosti skloubit kvalitativní a kvantitativní paradigma v sociálních vědách řekla: „Často si klademe jen takové otázky, na které budeme moci odpovět metodami, které umíme zpracovat“ (plenární zasedání ECPR 8. 8. 2006).

Kurz prof. Yanow „Interpretativní metody“ by postaven na „učení v praxi“ a již ze sylabu bylo zřejmé, že se od nás jako frekventantů očekává postupné plnění úkolů v rámci cvičného projektu. Cílem bylo odzkoušet si základní formy generování a sběru dat využívané interpretativní metodologií: (zúčastněné) pozorování, rozhovor a analýzu tištěných materiálů. Jejich konkrétní podoba, místo, čas a způsob provedení byly v režii jednotlivých výzkumníků. Já jsem si jako základní orientační body pro výzkumný projekt zvolila město Lublaň (jako místo, kde jsem se v dané chvíli nacházela) a problematiku věku a starších osob (jako svůj dlouhodobý výzkumný zájem).

Po krátkém, a spíše velmi obecném úvodu do teorie interpretativních metod, jsme se vydali individuálně do města – tedy našeho cvičného terénu – objevovat metodologický význam takových činností, jako je dívání se, poslouchání, čtení, dotýkání se, cítění i prostě bytí. Moje počáteční skepse, zda jsou tyto v zásadě etnografické a antropologické metody využitelné například v sociologii města nebo sociologii stáří, byla postupně tišena s tím, jak rostlo moje nadšení z pocitu, že po dlouhé době na poušti reality každodenní výzkumné rutiny znovu „myslím a objevuji“. Kurz jsem uzavírala s tušením, že interpretativní metody jsou docela dobře využitelné pro přemostění či propojení řady sociologických sub-disciplin.

Hovoříce o mostech, v Lublani jsou slavné hned tři, a to na jednom místě – tzv. Tromostovje architekta Jože Plečnika na hlavním lublaňském Prešerenově náměstí. Toto místo bylo zároveň jedním z hlavních bodů, kolem kterého se točil svět mého cvičného projektu o věku města.

Cvičný výzkumný projekt probíhal od 7. do 17. srpna 2006 a jak jsem již zmínila v úvodu, data byla získávána, generována a analyzována interpretativními, zejména etnografickými metodami. Nutno dodat, že z logiky interpretativního přístupu tyto procesy v čase koincidovaly. Sběr dat se postupně odvíjel od pozorování na hlavním Náměstí, které bylo následováno zúčastněným pozorováním formou zapojení se do běžného pohybu osob na Náměstí a analýzou tištěných propagačních turistických materiálů. Oproti původnímu „zadání“ jsem v průběhu projektu využila i několika v sylabu kurzu neplánovaných, ale data generujících a význam-nosících událostí. Jednalo se o expertní rozhovor se zástupcem cestovní kanceláře a pozorování z dopravních prostředků a v nich, s *ad hoc* experimentem následovaným krátkým rozhovorem, kteroužto událost popisují detailně níže. Ze všech pozorování a rozhovorů byly pořizovány terénní deníky, analýza tištěných materiálů pak byla shrnuta do kratšího zápisu. Tyto zápisy a terénní deníky byly diskutovány v rámci pracovní skupiny s účastníky kurzu a jeho vedoucími. Konečným výstupem byla „veřejná“ prezentace závěrečné zprávy, reflektující naše parciální výsledky a ilustrující způsoby, kterými jsme se snažili vypořádat s metodologickými obtížemi. Myslím ale, že průběh kurzu mohu nejlépe ilustrovat na několi-

ka příkladech. V první části následujícího textu popíšu některé své zážitky z „iniciace“ kvantitativního výzkumníka do interpretativního terénu, v druhé části pak uvádím vybrané zestručněné příklady praktických cvičení v kurzu o interpretativních metodách.

Interpretativní metody se koncentrují na hledání významu, na porozumění a na textualitu života kolem nás. Reflexivní věda, říká Burawoy, „spojuje, co pozitivní věda odděluje: účastníka a pozorovatele, vědění a sociální situaci, situaci a místo, kde se odehrává, lidovou teorii a akademickou teorii“ (1998: 14, in Pachirat 2006). Pro každodenního pozitivistu, jak s oblibou charakterizují svoji dosavadní výzkumnou praxi, byl již samotný pokus spojit samu sebe s Městem jako objektem výzkumu cvičný úkol. Když jsem tehdy poprvé přišla na Náměstí, snažila jsem se najít místo, kde bych se mohla se svou novou identitou výzkumníka a (později participujícího) pozorovatele skrýt. V této roli mne Náměstí ještě nikdy nepotkalo, a já mohu dodat, že pocit „novosti rolí“ byl asi na obou stranách.

Protože téma věku a stáří je něco, čím se *de facto* každodenně zabývám, bylo velmi obtížné se zbavit předpokladu, že „vím“, co *věk* a *stáří* znamenají. Moje profesionální predispozice fungovala jako dioptrické brýle, které denně nosím, a ani při upřímné snaze se s tímto omezením vyrovnat se mi nepodařilo tuto optiku odsunout dál, než na špičku nosu. Upřímně řečeno, byla to až prostá empirická nezbytnost, která mne nakonec – či vlastně na začátku – přinutila k větší flexibilitě v mých očekáváních. Když jsem se totiž onoho prvního dne pozorování usadila do pohodlného křesla Kavárny blízko jednoho ze tří slavných Plečnickových mostů, byla jsem podstavena před prostý fakt, že na Náměstí nebyl nikdo, kdo by odpovídal mé představě o starším člověku. Opustila jsem tak přídavné jméno „staří“ hned v počátku terénního sběru dat a osvobodila jsem se, alespoň na určitou dobu, od rizika předčasných závěrů.

Do svého cvičného projektu jsem vstupovala s otázkou inspirovanou novým projektem WHO „Age Friendly Cities“, který se zaměřuje na soulad dvou moderních fenoménů – stárnutí populací a urbanizace. Moje otázka tedy přibližně zněla: Je Lublaň věku přátelské město? Je Lublaň město přátelské seniorům?

Neubránila jsem se intrigantní myšlence, zda i samotné město může mít svůj *věk*. Pokud chápeme „věk“ ve významu éry, období, pak by odpověď, vzhledem k prognózovaným šedesáti procentům světové populace žijícím ve městech do roku 2008 (Global... 2006), byla nepochybně kladná. Žijeme ve věku měst. Ale bylo by možné chápat město jako osobu s vlastní osobní historií? Může se město narodit, vyvíjet se skrze obtížné období hledání sebe sama a hledání svého místa na mapě státu nebo světa (ekvivalent lidské pubertě), pomalu dozrávat a „usadit se“ v běhu historie a prostě jen žít svým životem s výhledem na neznámou budoucnost? Může město také jako člověk zemřít? Věřím, že i to je možné. Kdyby Lublaň byla člověk, asi by to byla žena. A to nejen díky svému jménu, i když jméno je ve slovan-ských jazycích nepochybně jedna ze zásadních genderových determinant. Lublaň má, zdá se mi, řadu dalších stereotypních femininních prvků: je nevelká, přátelská, poklidná, pastelově vybarvená v růžových a oranžových tónech a bohémská. A v jakém by tato žena-město byla věku? Když se poprvé „setkáte“ s Lublaní a ona se vám představí, na kolik ji budete odhadovat? Čemu by chtěla, abyste vy uvěřil(a)? Kolik let bude chtít, abyste jí tipnul(a)? A můžete se s ní spřátelit, mohl(a) byste ji považovat za svou vrstevnici či současnici? Byla by přátelská i vyššímu věku?

To, jak si Město přeje, abychom jej vnímali, a způsob, jakým se nám představuje (sebe-prezentace), je docela dobře čitelné z turistických propagačních materiálů. Jejich cílem je komunikovat s návštěvníky a „uživateli“ Města různé obrazy o tom, co od něj čekat, která místa navštívit, co podniknout a hlavně proč vůbec přijet. Poskytují tak určitý idealizovaný obrázek nabitý významy, symboly a vzkazy. Jako takové představují tyto tiskoviny ideální materiál pro interpretativní analýzu (široce definovaných) textuálních artefaktů. Například většina obrázků v turistických brožurách prezentovala dynamické prostředí s lidmi angažovanými v aktivních činnostech jako rafting, skoky s padákem z letadla, výstupy na pohoří; ukazovala naturisty skákající z můstku do jezera či hráče golfu. Většina lidí zachycených na fotografiích byla dle mého odhadu ve věku mezi dvaceti a pětatřiceti lety. Jako červená nit se většinou analyzovaných materiálů vinul důraz na mladistvost, lehkost, rychlost. A nejedná se jen o portrétované aktivity, ale také o velmi moderní výrazové prostředky, styl prezentace a speciální fonty, typické pro plakáty zvoucí na technopárty. V převládající většině se jednalo o postmoderní barevné skládačky s inovativním designem. Záštitným marketingovým turistickým symbolem Lublaně je drak, ten se ale v materiálech vyskytoval jen sporadicky. Naopak často byly využity „národní“ turistické symboly: bílé květy třešně a slogany „Feel!“, „sLO-VEnia“ a „Slovenia invigorates“, evokující čistotu, jaro, život a mladistvost. Přesto, podobně jako starší lidé, jsou v těchto materiálech „neviditelní“ i děti nebo rodiny – jinak přece velmi častý marketingový symbol. Pokud by se tedy někdo seznámil s Městem jen v podobě marketingových tiskovin, získal by dojem velmi mladé a aktivní slečny, ale poměrně konzumně zaměřené a relativně bohaté, protože naprostá většina portrétovaných a nabízených aktivit vyžaduje určité investice.

Ve druhém cvičení jsme měli možnost poznat Město nejen skrze prezentované symboly, ale také jako fyzickou entitu. Měli jsme nahlédnout na Město jako na prostor, v němž své cesty kříží lidé, kteří zde prožívají svůj každodenní život, i lidé, kteří sem jen přijíždí, aby naopak ze své každodennosti vystoupili. Jedním z nejdůležitějších symbolických i fyzických míst, na nichž je možné pozorovat artefakty spojené s mobilitou stejně jako kulturou a mezilidskými vztahy jsou prostředky veřejné hromadné dopravy. Autobusy jsou nejen dopravním prostředkem, ale i významným místem mezigeneračního setkávání. Já jsem se velmi spontánně chopila příležitosti zúčastnit se jedné takové interakce poslední den mého výzkumu.

Tento (pracovní) den jsem jela později odpoledne autobusem číslo šest ve směru z městského centra. Autobus byl dost plný, ale protože jsem nastupovala jako první a chtěla jsem si pročíst právě koupený časopis, sedla jsem si na první volné místo zhruba uprostřed vozu, vedle ženy ve středním věku s několika taškami. Ostatní cestující nastupovali za mnou a způsobně procházeli do zadní části vozu. Jedním z posledních nastupujících byl, soudě podle vrásek ve tváři, starší muž. Prošel uličkou až k místu, kde jsem seděla já, tam se otočil a vrátil se na platformu u druhých dveří. Zde se chytil madla, které si „vybojoval“ skrze těla dvou žen stojících u okna. Rychle jsem přehlédla osoby sedící přede mnou, a když jsem došla k závěru, že se nikdo nechystá zvednout a tomuto muži uvolnit místo, vstala jsem a učinila několik kroků k němu. Přestože se vše odehrálo poměrně rychle, jasně si uvědomuji krátký moment otálení: Neurazím jej se svojí nabídkou? Nedávám mu pro něj nepřijemným způsobem najevo, že je starý? Abych upoutala jeho pozornost, dotkla jsem se mužovy paže a jednoduchou větou jsem mu nabídla, jestli by se chtěl posadit. On nabídku přijal vlastně okamžitě, ale na

jeho tváři jakoby se na chvíli objevil lehký údiv, který jsem v tu chvíli pro sebe interpretovala jako otázku: „Jste si jistá, že mi chcete přenechat své místo?“, na kterou jsem úsměvem kladně odpověděla. Muž se posadil a já jsem si uvědomila, že něco říká, jako by s někým imaginárním hovořil, což jsem bez dalšího odkladu přijala jako možnou příležitost přidat nová data ke svému projektu.

Ku svému vlastnímu (pozdějšímu) překvapení jsem jednala, nebo lépe řečeno reagovala, na situaci s poměrně velkým uvědoměním si své výzkumnické role. Byl to zcela jiný zážitek než ten první den na Náměstí. Jestliže tehdy bylo vše nové, intenzivní a ne moc pohodlné, nyní jsem měla spíše pocit novinářky ženoucí se za senzací. Uvědomila jsem si, že v důsledku interpretativního „tréninku“ byla moje role výzkumníka jakoby ve „stand-by mode“, neustále čekající na správný impuls a připravena k okamžitému použití. A tak jsem se ocitla stojící vedle svého bývalého sedadla a přijímající mluvený text, který mi otvíral cestu k významům vloženým do této situace mým novým komunikačním partnerem:

Muž: „To je hrozný, nikdo vás nepustí sednout v autobuse, tohle není žádná kultura, no včera jsme zrovna jeli s manželkou a tam seděli dva mladí kluci a jak nás viděli, tak si hned stoupli a my jsme si sedli, ale to bylo jasné, to byli Angličani... to co my máme tady, to není žádná kultura, my jsme dvě stě let pozadu, jo máme demokracii, ale lidi nemají žádnou kulturu, tohle je Balkán víte (*otáčí se ke mně*) a jak dlouho jste vy tady?“

Já: „Tři roky“

Muž: „No jo, mluvíte dobře (*prohlíží si mě zkoumavě*)... nikdo vás nepustí sednout (*vrací se pohledem před sebe*), víte co, ale každé stárne, oni jsou mladí, ale oni taky zestárnou, smrt bere každého, hezkýho i ošklivýho, bohatýho i chudýho, každého, každé bude starej... já mám osmdesát let a bolí mě noha, ale nikdo mě nepustí sednout...“

Žena z vedlejšího sedadla: (*podporuje muže, ale stále se dívá dopředu ve směru jízdy*) „Byla jsem těhotná a nikdo mi nikdy nenabídl místo, taky jsem jednou měla ruku v sádře, ale stejně jsem se musela držet držadla za jednu ruku.“

[...]

Muž: „No, skutečně, děkuju, mám bolavou nohu a raději sedím, je to tak lepší. ...Já teď budu vystupovat a vy, (*obrácí se ke mně*) vy si sednete zpátky na svoje místo.“

(Zaznamenala LV, 18. 8. 2006; vlastní dynamicky ekvivalentní překlad ze slovinštiny)

Tato zhruba sedmiminutová výpověď osmdesátiletého muže s tváří šedesátníka o kultuře národů mne mnohému naučila. Za prvé to, že jsem muži nabídla místo, byla pravděpodobně velmi „česká“ věc. Zdá se, že toto jednání není součástí kultury mobility Města, i když by to pravděpodobně byl jeden z rysů města přátelského vyššímu věku, jak navrhoval muž na autobusové lince číslo šest. Druhý bod, který mne v úryvku zaujal, je drobná otázka „a jak dlouho jste vy tady?“. Byla tato otázka založena na „faktu“, že nikdo z tohoto místa „bez kultury“ by mu místo nenabídl, a tudíž musím být jen „návštěvník“? Nebo snad muž stačil zaregistrovat nějakou gramatickou chybu či jiný přízvuk v té kratičké, a z jeho strany zcela neočekávané, úvodní otázce „Nechcete se posadit?“. Za třetí mne upoutalo spojení mezi nespokojeností s mezigeneračními vztahy a „absencí kultury“, nebo lépe řečeno spontánně vyjádřená víra

tohoto muže, že úcta ke stáří patří do kultury stejně jako například demokracie. Slovinský pojem „kultura“ je oproti češtině maličko významově posunutý. Do češtiny jej lze přeložit také jako vzdělanost nebo vytříbenost, či dokonce jako pěstování půdy, tedy zušlechťování (Škerlj 1995). Mužova kritika (kultury/vytříbenosti/ušlechtilosti) společnosti, ve které žije, vyvolaná zklamáním nad věkově-nepřátelským prostředím, pro mne byla vynikajícím cvičením v interpretativních metodách a nahlížení významu z pohledu samotných aktérů.

Tolik tedy příklady ze cvičení, která tvořila více než polovinu kurzu o interpretativních metodách v sociálním výzkumu. Přestože jsem z kurzu neodcházela s žádnou „kuchařkou“, a dokonce ani seznamem, které že ty interpretativní metody vlastně jsou a jak dělat „standardní“ interpretativní výzkum, cítila jsem se celou letní školou obohacena. Připomněla jsem si totiž mimo jiné důležitost výzkumníkovi sebereflexe v procesu sociálního výzkumu, a zároveň s oblíbenou otázkou prof. Franzosiho: „A nemůže to být jinak?“, jsem se do své kanceláře vrátila s novým odhodláním zaměřit se na riziko, že některé otázky si možná klademe jen proto, protože už na ně tušíme odpověď.

Literatura

- Burawoy, M. 1998. „The Extended Case Method.“ *Sociological Theory*, 16 (1): 4–33.
- „Global Age-Friendly Cities Project.“ 2006. WHO [online, cit. 21. 8. 2006]. Dostupné z: http://www.who.int/ageing/projects/age_friendly_cities/en/indec.htm
- Pachirat, T. 2006. „Etnography from Below? Reflections from an Industrialized Slaughterhouse on Perspective, Power, and Ethnographic Voice.“ Příspěvek pro *2006 Annual Meeting of the American Political Science Association*, 3. 8.–3. 9. 2006.
- Škerlj, R. 1995. *Češko-slovenski slovar. Slovensko-češki slovar*. Ljubljana: DZS.